

УДК 342.1/.5

Володимир Толстенко,
кандидат юридичних наук

ФОРМА ДЕРЖАВИ І ЗАСОБИ ЇЇ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАКРІПЛЕННЯ

У статті аналізуються конституційно-правові засоби нормативного визначення форми держави. Автор звертається до аналізу чинних конституцій з метою комплексної характеристики елементів форми держави, а також практики їх конституційно-правового регулювання. Досліджується інститут форми держави в сучасному конституційному праві України, обґрунтовуються шляхи удосконалення системи демократичних засад розвитку Української держави.

Ключові слова: форма держави, конституція, конституційне регулювання, форма правління, публічна влада, демократія, громадянське суспільство.

Роль і значення форми держави як однієї з фундаментальних категорій сучасної державно-правової науки визнається переважною більшістю дослідників та юристів. Як зазначає С. Серьогіна, «поняття форми держави розкриває взаємозв'язок між окремими аспектами держави, дає канву для розгортання поняття «держави» в цілісну теорію, систему понять» [1]. Справді, експлікація змісту цього поняття дозволяє відповісти на одне з ключових питань державно-правової науки, суть якого полягає у визначенні суб'єкта публічної влади. Не викликає сумніву, що ця проблема відіграє принципову роль як для теорії держави і права, так і для науки конституційного права, яка за визначенням пов'язана з процесом організації і функціонування системи публічної влади, що реалізується учасниками конституційних правовідносин. Навіть у доктринальних визначеннях конституційного права можна зустріти чітку згадку про ті елементи, які утворюють зміст поняття форми держави. Зокрема конституційне право характеризується як провідна галузь права, що являє собою сукупність правових норм, які закріплюють і регулюють суспільні відносини, котрі забезпечують територіальний устрій держави, форми безпосередньої демократії, систему органів державної влади й місцевого самоврядування [2]. Таким чином, наукової і практичної значущості набуває проблема конституційно-правових засобів визначення

форми держави та конституційно-правових гарантій її стабільності.

Актуальність аналізу засобів конституційно-правового визначення форми держави у практиці сучасного конституціоналізму зумовлюється наступними причинами. По-перше, навіть визнаючи потужний теоретично-правовий потенціал поняття форми держави, не можна заперечувати його конституційно-правового значення. Так, на думку О. Скрипнюка, сьогодні чимало понять з галузі теорії держави і права потребують нового конституційного переосмислення [3]. Причому йдеться не лише про окремі елементи, як то: форма правління, форма державно-територіального устрою та політичний режим, а й про форму держави в цілому, як інтегральне поняття, що дозволяє на найбільш загальному рівні визначити специфіку держави, спосіб організації, суб'єктів та реалізації публічної влади. Як зазначає А. Котельников, «форма держави — це не тільки поняття державознавства... це також інститут державності і реальність, конкретне явище кожної держави» [4]. У цьому сенсі істотно актуалізується потреба наукової розробки цілісної теорії конституційно-правових основ визначення форми держави, яка б включала у себе як загальнотеоретичний аспект, так і комплексний аналіз практики розвитку конституційного законодавства сучасних країн є частині визначення та регулювання форми держави.

По-друге, свою виняткову актуальність проблема конституційно-правового визначення форми держави набуває у світлі триваючого нині в Україні процесу конституційної модернізації та діяльності Конституційної Асамблеї, яка, за словами М. Ставнійчук, має сприяти оновленню Конституції України та забезпеченню реалізації державної влади на засадах загально визначених у світі цінностей демократії і правової державності [5]. Дійсно, якщо звернутись до тексту Указу Президента України № 328/2012 від 17.05.2012 р., в якому визначено основні напрями діяльності Конституційної Асамблеї, а також проблеми, які мають бути розв'язані, то можна легко пересвідчитися у тому, що практично усі вони прямо або опосередковано пов'язані з поняттям форми держави та її елементами. У цьому сенсі однією з головних проблем є уникнення ефекту «розпорошених» та безсистемних конституційних змін. Небезпека цього пояснюється тим, що часто за реформуванням і модернізацією окремих сфер (наприклад, реформування територіально-адміністративного устрою України, зміни на рівні форми правління, запровадження нових механізмів взаємодії в системі органів державної влади, удосконалення структури окремих гілок або органів державної влади тощо) втрачається загальне розуміння змісту конституційної модернізації, яка, за визначенням, нерозривно пов'язана з процесом демократизації та постання України саме як демократичної, соціальної і правової держави. Не викликає сумніву, що подібна «системна конституційна модернізація», як її характеризує А. Крусян [6], прямо пов'язана з загальним розумінням системних зв'язків між окремими елементами форми держави, а також з готовністю і спроможністю конституційно забезпечити постання України у формі розвиненої конкурентоспроможної демократії.

По-третє, слід звернути увагу на те, що нині, на думку цілого ряду фахівців, засвідчуємо відчутні теоретичні і методологічні зміни у сучасних юридичних дослідженнях, які зумовлені новим тлумаченням сутності та змісту процесу конституційно-правового «конструюван-

ня» публічної сфери суспільства [7]. Це спричиняє актуалізацію вивчення конституційного виміру тих понять, які раніше усталено належали до сфери інших наук, включаючи й теорію держави і права. Одним із таких понять є й поняття форми держави. До речі, як вказує В. Чиркін, це поняття входить до сфери конституційно-правових досліджень не лише змістовно, а й навіть формально-юридично, оскільки у конституційному праві цілого ряду держав це поняття безпосередньо зафіксоване у тексті Основного Закону [8]. Таким чином, аналіз засобів конституційно-правового визначення форми держави має актуальність як для теорії держави і права, так і для сучасного конституційного права.

Фактично, на сьогоднішній день можна засвідчити наявність декількох підходів до доктринального тлумачення змісту поняття «форма держави», які, щоправда, дозволяють виділити певне загальне концептуальне ядро, навколо якого розбудовуються та обґрунтовуються різні методологічні моделі. Зазначене «концептуальне ядро» можна охарактеризувати як «елементне» тлумачення форми держави. Прикладом подібного доктринального визначення форми держави може виступити дефініція А. Чашина, який описує її як «єдність трьох автономних елементів» [9]. Зазначені елементи є варіативними і можуть утворювати різні форми єдності, що формують сукупність властивостей, які притаманні тій чи іншій конкретній державі. Подібне визначення форми держави знаходимо в О. Лук'янової, яка, щоправда, застосовує поняття «форма держави» як синонімічне з поняттям «устрій держави». Зазначений «устрій держави» може бути досліджений та нормативно виражений як у зовнішній, так і у внутрішній формі [10]. У першому випадку йдеться про правову та політичну організацію суспільства, а також про зовнішні способи існування держави. У іншому випадку — про структуру держави та її внутрішню інституціональну побудову. Зрозуміло, що як внутрішній устрій держави, так і її зовнішній устрій, відповідно до такої методології дослідження форми держави, є предметом конституційно-правового регулювання. Так само можна

згадати ім'я В. Червонюка, який доводить, що для визначення форми держави сутнісними є три її характеристики: а) організація верховної влади, б) територіальний устрій, в) сукупність використовуваних державою політичних та інших засобів і методів реалізації публічної влади [11].

Тому, говорячи про конституційні засоби закріплення форми держави, слід вказати перш за все на те, в який спосіб у конституціях визначають основні елементи форми держави. Щоправда, у тексті ряду новітніх конституцій можна зустріти й загальне поняття «форма держави». Як приклад можна навести Конституцію Туреччини від 07.11.1982 р., в якій перший розділ має назву «Форма держави». Так само поняття форма держави вживалось у Конституції Ефіопії 1987 р., утім у редакції конституції від 08.12.1994 р. це поняття було замінено поняттям «державний устрій» (глава I, ст. 1). Однак таке безпосереднє визначення форми держави зустрічається у сучасному конституційному праві доволі рідко. Значно більш поширеним є спеціальне конституційне унормування окремих елементів форми держави (насамперед форми державного устрою та форми правління) чи то в межах однієї статті, чи в різних статтях.

Прикладом першого підходу може виступити Конституція Королівства Бутан, де ст. 1 містить окремі розділи, які присвячені відповідно формі правління та формі державного устрою. Так, ч. 2 ст. 1 встановлює, що форма правління Бутану «демократична конституційна монархія», тоді як в ч. 3 тієї ж статті Бутан визначено як унітарну державу, яка складається з округів, що, у свою чергу, поділені на райони. Так само можна навести приклад Конституції Бахрейн, де у різних частинах ст. 1, яка відкриває першу главу Конституції під назвою «Держава», визначені основні елементи форми держави. Зокрема, ч. 2 ст. 1 містить норму: «Політичний режим Королівства Бахрейн — спадкова конституційна монархія», а частина 4 встановлює: «Система правління у Королівстві Бахрейн — демократична, суверенітет знаходиться в руках народу, який є джерелом будь-якої влади».

Що ж до іншого способу визначення цих двох елементів форми правління, то тут можна згадати Конституцію України, де у двох різних статтях закріплюються унітарна форма держави (ч. 2 ст. 2) та республіканська форма правління (ч. 1 ст. 5). У Конституції Монголії форма правління та форма державного устрою визначаються у статтях 1 та 2. Так, у ч. 1 ст. 1 сказано, що Монголія є незалежною і суверенною республікою, а в ч. 1 ст. 2 зазначено: «За своїм державним устроєм Монголія є унітарною державою» [12]. Щоправда, у деяких конституціях норми, які визначають форму правління та форму державного устрою, розміщуються у різних структурних частинах Основного Закону. Зокрема у Конституції Непалу положення, що регламентують форму правління, містяться у ч. 1 Конституції, тоді як формі державного устрою присвячено ч. 17, ст. 138 якої містить наступну норму: «Прогресивне реструктурування держави повинно бути реалізованим з метою покращення край дискримінації, яка заснована на класовому, кастовому, мовному, статевому, культурному, релігійному та регіональному дробленні шляхом створення держави з демократичною федеральною системою» [13].

Водночас специфічною властивістю цілого ряду сучасних конституцій в частині закріплення форми держави є те, що статті, де міститься загальне визначення окремих елементів форми держави, набувають своєї подальшої конкретизації у наступних розділах (частинах, главах) конституційних актів. До речі, яскравим прикладом такого підходу законодавця може виступити вже згадувана вище Конституція України. Фактично розділи IV, V, VI та VIII Конституції України встановлюють порядок формування та функціонування вищих органів державної влади (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, судові органи), які дають можливість описати Україну як республіку певного типу. Разом з тим, розділ IX містить статті, в яких набуває конкретизації положення про специфіку територіального устрою України. Зокрема з ч. 2 ст. 2 Конституції України корелюють норми ст. 132, де зазначено, що

територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій.

Також з-поміж пострадянських республік можна згадати Республіку Узбекистан, в якій загальні положення щодо форми держави у розділі першому розкриваються ще у розділах 4 та 5. Перший з них має назву «Адміністративно-територіальний і державний устрій» (статті 68, 69), а інший — «Організація державної влади» (статті 76—126).

Водночас у цілому ряді конституцій застосовується так званий «змішаний» спосіб визначення форми держави, коли у межах однієї й тієї самої статті вказуються основні елементи форми держави. Скажімо, у Конституції Бразилії зазначається, що вона є федеративною республікою, яка діє і розвивається на основі демократії і принципів правової держави. В ч. 1 ст. 1 Конституції Республіки Таджикистан сказано: «Республіка Таджикистан — суверенна демократична правова світська унітарна держава». Відповідно до ч. 1 ст. 1 Конституції Білорусі Республіка Білорусь — це унітарна демократична соціальна правова держава. Кожне з цих положень, як доводить Г. Василевич, визначає форму держави в цілому і дає можливість скласти уявлення як про організацію публічної влади, так і про характер її взаємодії з суспільством, про ті цілі, що нею ставляться, а також про основні засоби і методи, які використовуються державою в процесі реалізації влади [14]. Стаття 1 Конституції Іраку встановлює: «Республіка Ірак — незалежна суверенна держава, системою правління якої є демократична, федеративна, парламентська республіка». Ще одним прикладом може виступити Конституція Східного Тимору, в ст. 1 якої міститься наступне положення: «Демократична республіка Східний Тимор є демократичною, суверенною, унітарною державою».

Таким чином, розглядаючи елементарний склад форми держави, можна стверджувати, що в сучасному конституційному праві дедалі більш поширеною стає тенденція до безпосереднього визначення окремих елементів форми держави на конституційному рівні. При цьому у найбільш загальному вигляді форма держави (саме це поняття наразі доволі рідко вживається у текстах конституцій та конституційних актів) набуває визначеності у перших розділах конституцій, які можуть мати назву: основи конституційного ладу, основні принципи, основні засади, загальні засади тощо. У такому випадку найбільш часто вживаються поняття «форма правління» та «форма державно-територіального устрою».

Втім конституційне закріплення форми держави не вичерпується виключно положеннями, що у найбільш загальному доктринальному вигляді можна описати поняттям основ конституційного ладу. Нагадаємо, що в сучасній науці конституційного права конституційний лад описується як «спосіб організації держави, закріплений у її конституції, який забезпечує підпорядкування держави праву і характеризує її як конституційну державу» [15] або ж як «представлена у відповідних структурах держави і суспільства та їх інститутів й закріплена нормами Основного закону система основоположних суспільних відносин» [16]. Насправді, практично у всіх сучасних конституціях можна зустріти такі структурні частини, які безпосередньо присвячені окремим елементам форми держави. У переважній більшості конституцій — це визначення та регулювання форми державного правління та форми державного (державно-територіального) устрою. Подібна конкретизація та конституційне унормування конкретних елементів форми держави є логічним і одночасно необхідним кроком розвитку сучасного конституціоналізму, оскільки форма правління, форма державно-територіального устрою і політичний режим визначають специфіку конституційного ладу кожної конкретно взятої держави, уможливають характеристику цього конституційного ладу як демократичного або недемократичного. Більше того, навіть у межах кожного

конкретно взятого та визначеного елемента форми держави можна вести мову про певні модифікації його реалізації та конституційно-правового забезпечення.

Наприклад, попри конституційне визначення України унітарною державою, слід зазначити певну специфіку конституційного запровадження цієї форми державно-територіального устрою в Україні. Маються на увазі положення розділу Х «Автономна Республіка Крим». Тобто у складі унітарної держави, крім областей та міст, які мають спеціальний статус (частини 2 і 3 ст. 133 Конституції України), виділяється ще й автономна республіка зі своїм урядом та парламентом, що більше є притаманним не унітарній, а федеративній державі. Серед вітчизняних фахівців до аналізу специфіки правового статусу Автономної Республіки Крим звертається О. Копиленко, який не лише всебічно аналізує проблеми функціонування цього автономного утворення у складі України, а й пропонує власну модель, яка дозволяє визначити місце АРК у складі унітарної держави Україна [17]. Дещо схожа ситуація спостерігається й у Республіці Узбекистан, яка, будучи унітарною державою, має у своєму складі Суверенну Республіку Каракалпакстан (ст. 70 Конституції Узбекистану).

На відміну від таких елементів форми держави, як форма правління та форма державно-територіального устрою, поняття політичного режиму застосовується у текстах конституцій доволі рідко. Утім, це жодним чином не применшує його ролі у визначенні форми держави та її властивостей [18]. Справді, якщо виходити з тлумачення політичного режиму як «системи методів, способів та засобів здійснення політичної влади» [19], то стає зрозумілим, що саме завдяки цьому поняттю описується тип і характер взаємозв'язку між державою і суспільством. Наразі у теорії держави і права можна зустріти одразу ж декілька типологій політичних режимів. Проте чи не найбільш загальною є та, що визначає усі політичні режими за універсальною шкалою, в основу якої покладений принцип демократизму. З цього погляду, конституційне визначення політичного режиму фактично збігається із конститу-

ційним закріпленням, регулюванням та забезпеченням тих інститутів, принципів, ідеалів та цінностей, які притаманні демократичному способу організації взаємодії держави і громадянського суспільства. Більше того, сам факт конституційного визначення держави демократичною, що об'єктивно спостерігаємо у більшості сучасних конституцій, слід вважати першим кроком у напрямі конституційного визначення політичного режиму, оскільки демократична держава завжди розглядається і в теорії держави і права, і в науці конституційного права, не як певна автономна і самодостатня одиниця, а як така, що є тісно пов'язаною з суспільством та є публічним інструментом, завдяки якому громадяни і суспільство в цілому можуть задовольнити свої потреби та законні інтереси.

Нагадаємо, що наразі на доктринальному рівні демократична держава часто характеризується саме як така, що у певний спосіб взаємодіє з суспільством. Як приклад можна навести дефініцію В. Сенчука, який доводить, що «демократична держава — це специфічна форма організації публічної влади, яка характеризується конституційно закріпленою системою інститутів, що гарантують верховенство суверенної волі народу, взаємодіє з суспільством на засадах правових принципів, які забезпечують політичну владу від узурпації з будь-якого боку, забезпечують постійне представництво інтересів громадян, а також реальний захист прав і свобод людини і громадянина» [20].

Отже, можна стверджувати, що всі три елементи форми держави закріплюються у сучасних конституціях. Хоча засоби цього закріплення є відмінними. Зокрема щодо перших двох елементів — це здебільшого пряма норма, яка визначає форму державно-територіального устрою та форму правління. На відміну від цього, політичний режим не закріплюється прямою нормою, а визначається як результативна взаємодія цілого ряду норм (включаючи й такий важливий їх різновид, як конституційні норми-принципи), що закладають основи взаємодії держави і суспільства, а отже, й визначають ті методи і механізми, завдяки яким реалізується публічна влада.

Однак, говорячи про конституційні засоби визначення форми держави, було б не зовсім коректно обмежити наше дослідження виключно аналізом специфіки конституційного закріплення окремих елементів форми держави, адже, як свого часу зауважував визначний російський теоретик і правознавець І. Ільїн, форма держави не є однією з багатьох теоретичних конструкцій, які застосовуються юридичною наукою. Натомість, як доводив згаданий вчений, форма держави — це «жива організація влади народу» [21] і, одночасно, така динамічна форма, яка відображає розвиток прямих та зворотних зв'язків між гілками державної влади і громадянами. У цьому ж сенсі свою модель аналізу форм держави аргументує Р. Дарендорф, який вказує, що, незалежно від специфіки окремих елементів, у найбільш загальному вигляді можна виділити дві форми держави: демократичну та антидемократичну. Причому, говорячи про демократичну форму держави та її конституційне закріплення, він мав на увазі саме гарантованість системи зв'язків між державою і громадянським суспільством, коли владний вплив першої компенсується контрольними можливостями останнього.

Також варто уваги є позиція О. Кутафіна, який вказує, що демократична форма держави набуває свого виразу завдяки таким інститутам, як народовладдя, політична різноманітність, місцеве самоврядування та свобода особистості [22]. Не менш цікавою і плідною у теоретичному аспекті є методологія аналізу форми держави, яка була запропонована В. Чиркіним. Так, описуючи форму держави як предмет конституційно-правових досліджень, цей авторитетний російський фахівець вказує на те, що аналіз сучасних конституцій дає підстави говорити про три основні форми держави: полікратичну, монократичну та сегментарну [23]. Лише перша з них повною мірою відповідає поняттю демократичної форми держави, оскільки найважливішими характеристиками полікратичної форми є система поділу влади, налагоджена система взаємодії між різними гілками влади, застосування практики стримувань і противаг, запровадження принципу децентралізації при

розвиненій системі місцевого самоврядування, ефективна система участі громадян в управлінні державними справами, активність та розвиненість громадянського суспільства. З цього погляду можна стверджувати, що подальший розвиток Конституції України та її модернізація повинні мати на меті забезпечення саме полікратичної форми Української держави, яка має своїми елементами республіканську форму правління, унітарний спосіб державно-територіальної організації та демократичний політичний режим.

Таким чином, узагальнюючи результати проведеного дослідження, можемо викласти їх у вигляді наступних положень. По-перше, однією з тенденцій розвитку сучасного конституційного права є дедалі ширше закріплення та регулювання окремих елементів форми держави на рівні текстів Основних Законів. При цьому найбільше в текстах конституцій вживаються такі поняття, як «форма правління» і «форма державно-територіального устрою». Зазначене пряме закріплення у перших главах (розділах, частинах, статтях) елементів форми держави дозволяє від самого початку надати визначеності загальній формі держави та встановити фундаментальні основи організації і функціонування системи публічної влади.

По-друге, за способом свого конституційно-правового закріплення форма держави, як правило, визначається у нормах, які безпосередньо характеризують ту чи іншу державу як у певний спосіб встановлену форму правління, форму державного устрою та форму політичного режиму. Водночас такі елементи форми держави, як форма правління та форма державно-територіального устрою часто відображаються навіть на рівні офіційної назви держави. У випадку форми правління це здебільшого притаманно державам з республіканською формою правління, коли поняття «республіка» прямо міститься у назві держави: наприклад, «Республіка Білорусь», «Республіка Азербайджан», «Народна Республіка Бангладеш», «Ісламська Республіка Пакистан» тощо. Якщо ж йдеться про форму державно-територіального устрою, то це є характеристикою бага-

трьох федеративних держав (наприклад, «Російська Федерація», «Сполучені Штати Америки», «Федеративна Демократична Республіка Непал» тощо).

По-третє, подальший процес конституційної модернізації в Україні повинен зосереджуватись не лише на розробці окремих елементів форми держави сучасної України, а й брати за орієнтир постання України як держави, що має

полікратичну форму. Це не означає, що саме поняття полікратії має набути свого конституційного закріплення. Йдеться про те, що саме принципи, механізми, цінності та методи функціонування полікратичної держави мають набути своєї реалізації в Україні та стати основою конституційного ладу майбутньої модернізованої України.

ПРИМІТКИ

1. Серьогіна С. Г. Форма правління: питання конституційно-правової теорії та практики : монографія / С. Г. Серьогіна. — Х. : Право, 2011. — С. 9.
2. Конституційне право України / за ред. В. П. Колісника, Ю. Г. Барабаша. — Х. : Право, 2008. — С. 7.
3. Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права України. Академічне видання / О. В. Скрипнюк. — Х. : Право, 2009. — С. 131.
4. Актуальные проблемы теории государства и права / отв. ред. Р. В. Шагиева. — М. : НОРМА : ИНФРА-М, 2011. — С. 143.
5. Ставнійчук М. І. До питання методології модернізації Конституції України / М. І. Ставнійчук // Вісник Конституційної Асамблеї. — 2013. — № 1. — С. 113.
6. Крусян А. Р. Методологічні питання оновлення Конституції України / А. Р. Крусян // Вісник Конституційної Асамблеї. — 2013. — № 1. — С. 94.
7. Актуальные проблемы конституционного права / под ред. В. П. Журавлева, А. Э. Чернова. — СПб. : ИВЭСЭП, 2012. — С. 67—74.
8. Чиркин В. Е. Конституционное право зарубежных стран / В. Е. Чиркин. — М. : Юристь, 2001. — С. 152.
9. Чашин А. Н. Теория государства и права / А. Н. Чашин. — М. : Изд-во «Дело и Сервис», 2008. — С. 102.
10. Лукьянова Е. Г. Теория государства и права. Введение в естественно-правовой курс / Е. Г. Лукьянова. — М. : НОРМА : ИНФРА-М, 2011. — С. 182.
11. Червонюк В. И. Теория государства и права / В. И. Червонюк. — М. : ИНФРА-М, 2007. — С. 149.
12. Конституции государств Азии : в 3 т. / под ред. Т. Я. Хабриевой. — М. : НОРМА, 2010. — Т. 2. — С. 502.
13. Там само. — С. 590.
14. Василевич Г. А. Конституционное право Республики Беларусь / Г. А. Василевич. — Мн. : Книжный дом, 2010. — С. 190—203.
15. Конституционное право Украины / сост. В. Д. Волков, Р. Ф. Гринюк, И. С. Щebetун. — Донецк : ДонГУ, 2000. — С. 51.
16. Коваленко А. И. Конституционное право Российской Федерации / А. И. Коваленко. — М. : Артания, 1995. — С. 36.
17. Копиленко О. Л. Автономна Республіка Крим: проблеми правового статусу / О. Л. Копиленко. — К. : Таксон, 2002.
18. Хоменко С. М. Политический режим как элемент формы государства: теоретико-правовые и методологические особенности исследования / С. М. Хоменко // Юристь-Правоведь. — 2010. — № 4. — С. 77—80.
19. Малько А. В. Теория государства и права : учебник / А. В. Малько. — М. : Юристь, 2006. — С. 62.
20. Сенчук В. В. Поняття та ознаки демократичної держави: теоретико-правовий аспект / В. В. Сенчук // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2009. — Вип. 44. — С. 115.
21. Ильин И. А. О государственной форме / И. А. Ильин // Советское государство и право. — 1991. — № 11. — С. 135.

22. Кутафин О. Е. Российский конституционализм / О. Е. Кутафин. — М. : НОРМА, 2008. — С. 198.

23. Чиркин В. Е. Знач. праж. — С. 153—154.

Толстенко Владимир. Форма государства и средства ее конституционно-правового закрепления.

В статье анализируются конституционно-правовые средства нормативного определения формы государства. Автор обращается к анализу действующих конституций с целью комплексной характеристики элементов формы государства, а также практики их конституционно-правового регулирования. Исследуется институт формы государства в современном конституционном праве Украины, обосновываются пути усовершенствования системы демократических основ развития Украинского государства.

Ключевые слова: форма государства, конституция, конституционное регулирование, форма правления, публичная власть, демократия, гражданское общество.

Tolstenko Volodymyr. Form of the state and constitutional means of its legal establishment.

This article analyzes constitutional-and-legal means to determine the form of the state. The author refers to the analysis of existing constitutions in order to give the complex characteristics of the state's form elements, as well as the practice of their constitutional-and-legal regulation. The form of the state institution in modern constitutional law of Ukraine is studied, the ways to improve the system of democratic foundations of the Ukrainian state development are argued.

Key words: form of state, constitution, constitutional regulation, the form of government, public authority, democracy, civil society.